

Eyyûbîler Devri'nde Memlûkler

Selâhaddîn'in ölümünden sonra (1193) Mısır ve Suriye'de memlûklerin sayı bakımından oldukça arttığı görülür. Çünkü Selâhaddîn'in vârisleri onun devletini aralarında paylaşmışlar ve başta Mısır olmak üzere Dımaşk, Haleb, Hama, Hıms, Ba'albek, Kerek gibi Suriye şehirleri Eyyûbî ailesinden şehzâdelerin hüküm sürdüğü önemli merkezler haline gelmişlerdi.

Eyyûbî sultanları ve melikleri, hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak ve düşmanlarına karşı koyabilmek maksadıyla Kıpçak ülkesinden ve Mâveraünnehir'den çok sayıda memlûk getirterek bunları mükemmel askerler olarak yetiştirmişlerdi.

Bahrî Memlûklerin Kuruluşu

Memlûk gruplarının daha düzenli olarak ortaya çıkması ve nüfuzlarının artması XIII. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşti. Memlûkler 1240 yılında II. el-Âdil'i (1238-1240) bir darbe ile tahttan indirerek, el-Melik es-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'u hükümdar yaptılar. el-Melik es-Sâlih Necmeddîn Eyyûb (1240-1249), Moğol İstilasası'nın sebep olduğu korku ve karışıklık sırasında binicilikleri, savaşçılıkları, sadakatleri, güzellikleri ve soyları gibi meziyetleri sebebiyle pek çok Kıpçak memlûkü satın aldı ve onlara hususî bir itina gösterdi. Bu yüzden onun zamanında Türk Memlûklerin nüfuzu daha da arttı. Tarihçinin dediğine göre; "es-Sâlih, Eyyûbîlerden hiçbir hükümdarın toplamadığı kadar çok sayıda Türk memlûku toplamıştı. Öyle ki Mısır'daki Eyyûbî ordusunun kumandanlarının çoğu onun memlûklerindendi."

el-Melik es-Sâlih, Mısır'da çoğalan bu memlûklerin arasından çoğunluğunu Kıpçak ve Hârezmlilerin teşkil ettiği ayrı bir memlûk grubu kurup bunları, kara ile irtibatını kesip müstahkem bir hâle getirdikten sonra, Nil Nehri içindeki er-Ravza adasına yerleştirdi. Nil'e izafeten -çünkü Araplar Nil nehrine "Bahru'n-Nil" (Nil Denizi) diyorlardı- *el-Memâlik el-Bahriyye* (*Bahrî Memlûkler*) denilen bu yeni teşekkül, başlangıçta es-Sâlih'i güçlendirdi ise de zamanla nüfuzlarının çok artması, Fâtımilerde olduğu gibi, bu sefer de Eyyûbî Devleti'nin çökmesine sebep oldu.

el-Memâlik el-Bahriyye (ya da es-Sâlih'e nisbetle *el-Memâlik es-Sâlihiyye*) XIII. yüzyılın ilk yarısında sadece Mısır'ı değil bütün İslâm âlemini tehdit eden iki büyük tehlikeyi, yani Moğol İstilasası'nı ve Haçlı Seferleri'ni bertaraf ederek kendilerine gösterilen ihtimamı boşa çıkarmadılar. Fransa Kralı IX. Louis, 1248 yılında büyük bir Haçlı ordusunun başında Mısır'a doğru hareket etmişti. Bu hücum Mısır'ı istila etmek için yapılan ilk Haçlı hücumu olmamakla birlikte en tehlikelisi idi. Çünkü sayı ve teçizat bakımından kalabalık ve mükemmel olan bu ordu, o zamanın Batı Avrupa hükümdarlarının en kudretlisi ve Haçlı zihniyetine en bağlı olanı tarafından idare edilmekte idi.

Öte yandan IX. Louis sefere çıktığı sırada Yakın Doğu İslâm âleminin ve Mısır'ın durumu hiç de iyi değildi. Louis, Mısır sahillerine geldiği sırada Eyyûbî Sultanı es-Sâlih Necmeddîn ağır şekilde hasta idi. Bu sebepten Louis, 1249 yılı 6 Haziranı'nda Dimyat'ı kolayca ele geçirdi. Kaynakların ifadesine göre es-Sâlih bundan fevkalâde müteessir olmuş ve başta kumandanları Fahreddîn olmak üzere memlûkleri Dimyat'ı müdafaadaki ihmalleri yüzünden ağır şekilde suçlamıştı. es-Sâlih'in, bu başarısızlıkları sebebiyle kendileri hakkında kötü niyetler

beslemesinden korkan memlûkler onu öldürmek istemişlerdi. Ancak Emîr Fahreddîn, memlûkleri bu planlarından vaz geçirdi. Emîr Fahreddîn Sultan'ın hasta olduğunu ve bu sebeple yakında öleceğini ima ederek “Sabrediniz. Nerede ise şifâ (!) bulmak üzeredir. Ölürse ne âlâ, ölmezse zaten sizin elinizdedir” diyerek onları bundan vazgeçirmişti.

Gerçekten de kısa bir müddet sonra es-Sâlih Necmeddîn'in hastalığı şiddetlenmiş ve nakledildiği el-Mansûra Kalesi'nde vefat etmiştir (23 Kasım 1249). Aynı anda Haçlılar da Dimyat'tan güneye doğru yürüyüşe geçmiş bulunuyorlardı.

el-Memâlîk el-Bahriyye'nin Haçlıları Yenmesi

Haçlıların Mısır'ı istilaya giriştikleri bu esnada es-Sâlih Necmeddîn'in vefatı ve yerini dolduracak birinin bulunmaması, durumu daha da nazikleştirmişti. es-Sâlih Necmeddîn'in Turanşâh adında bir tek oğlu olup genç ve tecrübesiz birisiydi. Üstelik bu sırada Hısn-ı Keyfâ'da nâib olarak bulunuyordu. Ancak es-Sâlih'in haremindedir bir kadın vardı: es-Sâlih'in dul eşi Şecerüddürr. Şecerüddürr, bu nazik durumda kocasının ölümünü gizleyerek, Hısn-ı Keyfâ'daki Turanşâh'a acele haber gönderip Mısır'a gelmesini istedi. Öte yandan es-Sâlih hâlâ yaşıyormuş gibi, onun odasına yemekler gönderiliyor, fermanlar da yine onun imzası ile çıkarılıyordu.

Şecerüddürr'ün aldığı tedbirlere rağmen, IX. Louis, es-Sâlih Necmeddîn'in vefatını haber almış ve ölümün sebep olduğu şokun atlatılarak tedbirler alınmadan önce, kesin darbesini indirmek üzere acele harekete geçmişti. Nitekim Haçlılar süratli bir yürüyüşle el-Mansûra'ya kadar ulaştılar. Memlûkler, Haçlıların şehre girip sokaklarda dağılmasını beklediler. Hiç beklemedikleri bir şekilde Haçlılara hücum ederek bin beş yüz kadarını öldürdüler ve pek çok da esir ele geçirdiler. Kaçan Haçlıları takip ederek Farskûr yakınlarında onları bir kere daha yendiler. Buradaki savaş, Haçlı ordusunun neredeyse tamamen esîr edilmesiyle neticelendi. Esirler arasında Fransa Kralı IX. Louis de bulunuyordu (8 Nisan 1250).

Eyyûbî Devleti'nin Sonu

el-Mansûra Savaşı'ndan hemen sonra es-Sâlih'in oğlu Turanşâh, Mısır'a geldi (1250 yılı Şubat sonu). Kendisi, henüz Mısır yolunda iken, Dımaşk'ta sultan ilân edilmişti (6 Ocak, 1250). Fakat yeni sultan bu nazik zamanın adamı değildi. Turanşâh genç ve tecrübesizliğinin yanı sıra kötü huylu ve siyasetten de anlamayan birisiydi.

Turanşâh, Haçlılara karşı zafer kazanarak ülkeyi büyük bir tehlikeden kurtarma şerefini kazanmış olan memlûkleri takdir ve taltif edeceği yerde, onları kendisine rakip ve saltanatına ortak çıkan kişiler gibi mütalaa edip kıskanmaya başladı. Kaynakların rivayetine göre Turanşâh, “içki içip sarhoş olduktan sonra, önünde duran mumları teker teker kılıcıyla kesiyor ve el-Bahriyye'nin ileri gelenlerinin her birisinin isimlerini birer birer zikrederek onlara böyle yapacağım” diyordu.

Turanşâh, memlûklere karşı böyle menfi bir tavır takındığı yetmezmiş gibi, Hısn-ı Keyfâ'ya haber göndererek kendisinin sultan olmasını sağlayan üvey annesi Şecerüddürr'ü babasının servetini saklamakla itham etti. Elindeki mücevherleri kendisine teslim etmesini, aksi

halde kötülük yapacağını söyleyerek onu tehdit etti. Bundan korkan Şecerüddür de el-Bahriyye ile işbirliği yapmaya karar verdi. Memlûkleri ona karşı kışkırtarak, “Turanşâh’ı öldürünüz. Ben sizin gönlünüzü yaparım” dedi. Bahrî Memlûkler de Turanşâh’ı öldürmeye karar vererek başlarında Baybars el-Bundukdârî, Kalavun es-Sâlihî, Camedâr Aktay ve Aybek et-Türkmânî olduğu halde 30 Nisan 1250 tarihinde, Farskûr’a henüz gelmiş olan Turanşâh’a kılıçlarıyla hücum ettiler. Turanşâh orada ikameti için hazırlanmış olan ahşap bir binaya sığındı. Memlûklerin bu binayı ateşe vermesi üzerine Turanşâh kendisini Nil’e atarak yüzmeye başladı. Memlûkler dört bir taraftan ok yağdırdılar. Kimse onun yardımına gitmedi ve böylece öldü. Turanşâh’ın ölümü ile Eyyûbîlerin Mısır’daki saltanatı da son buldu.

el-Melike İsmetüddîn Ümm-i Halîl Şecerüddür’ün Saltanatı (1250)

Turanşâh’ın öldürülmesinden sonra Mısır’da yegâne söz sahibi grup olan *el-Memâlik el-Bahriyye*, efendileri es-Sâlih Eyyûb’un dul eşi Şecerüddür’ü sultan yaptılar. Şecerüddür, Türk asıllı bir cariyeye idi. Bu yüzden bazı tarihçiler onu Mısır’da hüküm süren Türk Memlûkleri’nin ilk sultanı olarak kabul ederler.

Şecerüddür önce hâlâ Dimyat’ta bulunan Haçlılar meselesini halletti. Bunun için Emîr Hüsâmeddîn Muhammed’i el-Mansûra’da esir bulunan IX. Louis’e göndererek onunla barış yaptı. Buna göre Memlûkler IX. Louis’yi ve ellerindeki bütün Haçlı esirlerini salıverecekler, buna mukabil Haçlılar, yarısı peşin olarak ödenmek şartıyla 800.000 dinâr ödeyecekler ve Dimyat’ı tahliye ederek Mısır’dan tamamen çekilip gideceklerdi. Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra 7 Mayıs 1250 tarihinde Memlûkler Dimyat’ı teslim aldılar ve taahhüt ettiği fidyenin yarısını ödedikten sonra IX. Louis’i de salıverdiler. Böylece Haçlıların on bir ay dokuz gün süren Dimyat işgalleri son buldu.

Şecerüddür bir kadın olup, Müslümanlar İslâm tarihi boyunca başlarında hükümdar olarak bir kadın görmeye alışık değillerdi. Şecerüddür de durumunun garipliğini hissetmiş olmalıdır ki, devlet ricaline hoş görünmek maksadıyla onlara rütbelere ve iktâlar dağıtıp, halkın kalbini kazanmak için de vergileri hafifletti. Bunlara ilaveten muharrerâtta, sikkelerde ve hutbelerde “Müslümanların Melikesi”, “İnananların Emîri Halîl’in Annesi”, “es-Sâlih’in Zevcesi” gibi ibâreler kullanılıyor idiyse de bütün bunlar bir kadının hükümdarlığını gizlemeye yetmiyor ve herkes Şecerüddür’ün sultan olduğunu biliyordu.

Şecerüddür, es-Sâlih Necmeddîn Eyyûb’dan Halîl adlı yukarıda bahsi geçen bir oğlu vardı; bu çocuk çok küçük iken vefat etmişti. Şecerüddür, kendi adını zikretmeksizin bu ölü oğluna olan nispetini kullanıyordu. Aslının köle (câriye/memlûk) olup Eyyûbî ailesine kan bağı ile bağlı olmaması sebebiyle, taht üzerinde şer’an hakkı olmadığını bildiğinden, kasten Ümm-i Halîl es-Sâlihiyye lakabını kullanarak bir taraftan oğlu Halîl ve diğer taraftan da kocası es-Sâlih Necmeddîn vasıtasıyla Eyyûbî ailesi ile olan bağına işaretle saltanatına meşru bir kılıf hazırlıyordu.

Fakat bütün bunlar Şecerüddür’ün muasırlarının gözündeki yerini kuvvetlendirmeye yetmedi. Nitekim Dımaşk Nâibi Emîr Cemâleddîn b. Yağmur ve Kaymariyye ümerâsı Ümm-i Halîl’e bağlılık yemini etmeyi reddettiler. Öte yandan Suriye’deki Eyyûbî melikleri, Turanşâh’ın öldürülüp yerine Şecerüddür’ün sultan olduğunu duyunca, saltanatın kendi ailelerinden gitmiş olması sebebiyle, hep birden isyan ettiler.

Şecerüddürr'ün Abbâsî Hilâfeti'ne bağlılığının belirtisi olmak üzere kullandığı “el-Musta‘simiyye” lakabı da Halife el-Musta‘sim’ı yumuşatmaya yetmemişti. Bağdâd Abbâsî Hâlifesi el-Musta‘sim, Şecerüddürr'ün saltanatını tanımak şöyle dursun Mısır'a gönderdiği mektupla emîrleri ayıplamış ve “Orada erkek kalmadıysa bize bildirin, size buradan bir tane gönderelim” demişti.

Böylece Şecerüddürr içte ve dışta istenilmeyen bir hükümdar olmuştu. Buna ilâveten Nûreddîn Mahmûd Zengî zamanından beri şu veya bu şekilde devam eden Mısır ve Suriye'nin birliği de parçalanmıştı. Bu kötü durumdan kurtulmak için Şecerüddürr, emîrlerden Atabekü'l-Asâkir İzzeddîn Aybek ile evlenerek sultanlığı ona devretti. Böylece Şecerüddürr'ün büyük bir maharet ve dirayetle ifa ettiği sultanlığı, seksen gün sonra nihâyete erdi (31 Temmuz 1250).